

KONCEPCIÓ

A fejlesztő értékelést támogató eszközrendszer kidolgozása

Szövegértés - szövegalkotás, 1-6. évfolyam

Felvégi Emese

2006. július

Bevezetés

A nemzetközi és hazai porondon is egyre gyakrabban alkalmaznak hiteles és megbízható mérőeszközöket használó sztenderdizált tesztek, mint például a jelenlegi Országos Kompetenciamérés (OKM), a korábbi Monitor vizsgálatok, vagy a PIRLS Olvasásvizsgálat és a PISA-felmérés. Ezek az összehasonlító mérések diagnosztikus jellegűek, egy-egy évfolyamra jellemző állapotot tárnak fel, képességszintek megállapítását szolgálják, segítenek fényt deríteni az iskolákon belüli és az iskolák közötti teljesítménykülönbségekre, sőt nem ritkán a diákpopuláció nagy részét jellemző hiányosságokat tárnak fel.

Annak ellenére, hogy ezen mérések – főleg a szövegek, a műveletek (állítólagos) idegensége, vagy inkább éppen a nemzetközi szinten többnyire átlagos, vagy átlag alatti magyar teljesítmény miatt – gyakran ellenérzéseket váltanak ki a pedagógustársadalomból vagy a nyilvánosságból, nem szabad megfedkezünk az oktatáspolitiká számára roppant hasznos és másfél évtizedre visszamenő tanulói teljesítményadatokról, mérési-értékelési eredményekről, tapasztalatokról. A tesztrási hagyományok és gyakorlat, a hazai és nemzetközi mérések keretében felmért szövegértés-terület megragadása és az eredmények értékelése terén szerzett tanulságok, tapasztalatok és a folyamatosan bővülő szakirodalom minden bizonnyal hasznos elemekkel és nem utolsósorban tanulságokkal szolgálhatnak a sulinova Kht. kompetencia alapú programcsomagjainak kidolgozásához.

Nyilvánvaló, hogy az osztálytermi munka követését szolgáló értékelésnek nem szabad pusztán szummatív eszközként funkcionálnia, ezért a hagyományos osztálytermi felmérések értékelésétől eltérően itt másfajta megközelítésre van szükség. A leegyszerűsítő és gyakran sajnos semmitmondó számszerű adatokon túl elengedhetetlen fontosságú az eredmények részletes, sokoldalú, minél több tényezőre kiterjedő, kifejtett visszajelzése mind a diák, mint a szülő felé, hogy a feltárt hiányosságok vagy erősségek kellő motivációként szolgáljanak a további munkához.

Olyan szöveges értékelési rendszer kidolgozására van szükség, mely tájékoztatást ad a tanárnak a diák fejlődése menetéről, és lehetőséget ad arra is, hogy a szülők és a diák számára is nyilvánvalóvá legyen, hogy egy-egy rontott feladat mit is jelent, és mire kell

ügyelni a jövőben. A cél tehát nem a diák vagy a tanár munkájának egyszerű minősítése, egy „fekete-fehér”, számszerű ítélethozatal, hanem az elvégzett munka sikerének, a hozzáadott érték mérésének, az esetleges „szürke foltok” feltárásának megkönnyítése a tanítási-tanulási folyamatok minden résztvevője számára.

Mivel nem sztenderdizált mérésről van szó, meg kell jegyeznünk, hogy az egy-egy feladatsor és az egyes feladatok alapján nem arról kapunk képet, hogy a tanulónak, vagy akár az egész osztálynak általában mi megy nehezebben, hanem hogy az adott szövegen, az aktuális itemen, mi okoz nehézséget. A visszatérő, vagy nagyobb mennyiségben előforduló azonos hibák alapján tehetünk óvatosan megállapításokat, azonban kerülendő az egy-egy feladat alapján történő általánosítás, ezt a szöveges értékelésnek is tükröznie kell.

A következőben megpróbálom felvázolni a szövegértés-szövegalkotás fejlesztő értékelését elősegítő eszközrendszer kialakításának lehetséges lépéseit. A további munka alapját a szövegértés - szöveglakotás programcsomagjainak koncepciója, dokumentumai, moduljai és tanári útmutatói, ill. a NAT és a különböző oktatási programok, a már használatban lévő szöveges értékelési alapelvek, az ELTE SZIA programjának eddigi eredményei, valamint a hazai és nemzetközi mérések tanulságait összegző tanulmányok, elsősorban az OKM szövegértés tartalmi kerete és háttérdokumentumai képzik.

Miért feladatlapokat használjunk?

A diák szemében a házi feladat, házi dolgozat vagy felmérés mindig „szükséges rossz”. Mindhárom elkerülhetetlen eleme a tanítási-tanulási folyamatoknak, azonban mindhárom a tanulás és a tanuló fejlődése nyomon követésének segítője és eszköze.

Bár a feladatsorok kidolgozása és értékelése elengedhetetlenül terheket ró a pedagógusra, ugyanakkor számos előny is származik belőlük, hiszen mindhárom, de legfőképpen az iskolai környezetben, mindenféle külső segítség nélkül kitöltött feladatlapok eredményei kiváló adalékokkal szolgálnak a tanuló képességeinek feltárásához, mely nem feltétlenül csak az osztályozás, de a javító, fejlesztő munkának is alapját képezheti.

Egy-egy feladatlap természetesen nemcsak a korábban elsajátított tananyagtartalmak visszaadását követelheti meg, hanem az órán gyakorolt, alkalmazott képességek kreatív alkalmazását is. Épp a tanulói kompetenciát mérő OKM, PISA, PIRLS és az ezekhez hasonló tesztek azok, melyek érdekes szövegválasztásuk révén lendíthetnek a tanuló feladatmegoldási kedvén, de megkönnyíthetik a pedagógus munkáját is. A helyzetfelmérésen túl érdekes olvasmányként szolgálnak a tanulónak, segíthetnek enyhíteni a vizsgadrukot. Ha a felmérések, a feladatlapok kitöltése a tanítási-tanulási rutin, megszokott, átlagos (rövid formájában akár hetes, pár hetes intervallumokkal ismétlődő) osztálytermi tevékenységgé válnak, az minden bizonnyal a diákok hasznára válik, a feladatlapok elősegíthetik egy pozitív (vagy legalább nem teljes mértékben negatív) tesztelési attitűd kialakítását, az alapvető kérdésfajták és az elvárt válaszadási formák megismerését.

A tananyag részeként a tankönyvek tanári útmutatói révén a tanárok számára biztosított, vagy az általuk készített feladatlapok használatának széles körű elfogadottsága kialakításában az a tény is sokat segíthet, hogy a kompetenciamérő tesztek nincsenek közvetlenül a tananyagba ágyazva, hanem egy általános, „tananyag feletti”, tantárgyközi képességet mérnek. A kapcsolódó szöveges értékelés révén pedig a tanár, szülő és a diák is világos képet kap arról: hol hibázott, hol maradt le.

Milyen feladatlapokat használjunk?

A szövegértés fejlődésének követése céljából az első logikus lépés a hazai és nemzetközi mérési tapasztalatok, a NAT, a kerettanterv, valamint a már kidolgozott és kipróbálásra került, a fejlesztő értékelést támogató anyagok tartalmi elemeit követő, egy a szóban forgó (szövegértés és szövegalkotás) területek mérését és értékelését lehetővé tevő, ún. tartalmi keret kidolgozása.

Ez a tartalmi keret sorolja fel azokat a képességeket, gondolkodási műveleteket és ezek aspektusait, melyeket a diáknak az adott évfolyam különböző szakaszain már biztonsággal kell tudnia alkalmaznia. Ez a tartalmi keret egy olyan viszonylag leegyszerűsített háló, mely a fejlesztő értékelés alapelveit, a tantervet, tanmenetet figyelembe véve röviden és közérthetően fogalmazza meg az egy-egy szöveg olvasása során alkalmazott **gondolkodási műveleteket**. Ilyen tartalmi kerettel dolgozik az Országos Kompetenciamérés¹, a nemzetközi PIRLS²- és PISA³-mérések is, mely tartalmi keretek elemeit, alapelveit megtaláljuk mind a jelen projektet összefoglaló koncepció dokumentumában, mind a szöveges értékeléshez kapcsolódó ELTE SZIA⁴ programban is.

Véleményem szerint mindenféleképp tanácsos egy az OKM tartalmi keretéhez illeszkedő felépítésű kerettel dolgozni itt is, hogy a műveleti szintek a 6., 8., 10. évfolyamok feladatlapjaiban használtakkal egyezők maradjanak, csak az egyes kategóriák elemszámai változzanak az egyes évfolyamokon. Az alsóbb évfolyamokon értelemszerűen legyen egy-egy feladatlapban több az információ-visszakeresés, a szövegelemek kapcsolatainak felismertetése, míg a felsőbb évfolyamok felé a szövegenkénti, feladatlaponkénti arány nagyjából egyharmad-egyharmadra egyenlítődik ki.

¹ Letölthető az OKÉV honlapjáról, de maga a dokumentum jelenleg is fejlesztés tárgya.

² Rábainé Szabó Annamária: 9-10 évesek szövegértési képessége. In. Csodaceruza, http://www.csodaceruza.com/cikk_pirsl.htm

³ Felvégi Emese: Olvasás-szövegértés fejezet. In. A PISA 2000 vizsgálatról, <http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=2001-12-ta-tobbek-pisa>, szerk: Vári Péter

⁴ Szöveges értékelés 2005–06., Ajánlás az általános iskolák 1–4. évfolyama számára. Oktatási Minisztérium, p. 37, „Kognitív (értelmi jellegű) kompetenciák”

Csomópontok és értékelési elvek

Az OKM tartalmi keretének ismeretében a következő gondolkodási műveleteket javaslom a szövegértést fejlesztő feladatlapok központi „csomópontjaiként”:

1. explicit és implicit információ visszakeresése.
 - Ki, mit, mikor jellegű kérdések – szereplők, helyszínek, számadatok azonosítása stb.
 - A válasz szöveges értékelése jelzi a művelet sikeres vagy sikertelen végrehajtását, az esetleges hiba jellegét, jellemzi magát a visszakeresett információt és a megoldást nehezítő tényezőket, mint pl. komplex mondatszerkezetek, szinonimák jelenléte stb.

2. tartalmi és szerkesztésbeli kapcsolatok és összefüggések felismerése.
 - Szöveghelyek, tartalmi elemek kapcsolódási módjának, kapcsolóelemeinek, viszonyának, utalásrendszerének azonosítása, ok-okozati rendszer felismerése stb.
 - A válasz szöveges értékelése jelzi a művelet sikeres vagy sikertelen végrehajtását, az esetleges hiba jellegét, jellemzi végrehajtandó műveletet, bemutatja annak elemeit és a megoldást nehezítő tényezőket.

3. a szöveg általános, ill. stiláris és tartalmi elemeinek értelmezése.
 - A cím, alcím, cím és szöveg viszonyának, szövegrész, szövegegész, mondanivaló értelmezése, kulcsszavak, stiláris elemek stb. felismerése, értelmezése, 4. évfolyam felett mindezek minősítése.
 - A válasz szöveges értékelése jelzi a művelet sikeres vagy sikertelen végrehajtását, jellemzi végrehajtandó művelet minden elfogadható aspektusát, hiszen pl. egy véleményalkotási feladat esetében többféle helyes válasz is létezik.

A hazai és nemzetközi összehasonlító mérési, értékelési gyakorlatban a szövegértés feladatlapok javításakor nem szoktuk figyelembe venni a válasz megfogalmazásának minőségét, csak annak tartalmi összetevőit. Mivel jelen projektnek a **szövegalkotás** értékelése is fontos eleme, ezért javaslom a szövegértés rövid vagy hosszabb szöveges választ megkövetelő feladatainál több sort, nagyobb válaszadási hely üresen hagyását. Fontos lesz, hogy az instrukciókban gondos és pontos válaszadásra szólítsuk fel a tanulókat, ezáltal jelezve, hogy a válaszadás kifejtettsége is értékelési szempont.

Mindenféleképpen különválasztandónak tartom a szövegértés és a szövegalkotás aspektus javítását és értékelését, hiszen egy gyenge szövegalkotó képességgel rendelkező diák még lehet értő olvasó, és minden fél számára hasznos, ha külön-külön, minél átfogóbb és pontosabb képet kap az értékelni kívánt kompetenciákról.

A tartalmi keretnek tartalmaznia kell a fejlesztő értékelés szolgálatába állított feladatlapok összeállításának alapelveit, célrendszerét.

A feladatlapok és javítókulcsok célja:

- Az elsajátított szövegértési és szövegalkotási képességek szintjének feltárása.
- Az esetleges hiányosságok feltárása.
- Az értékelést megkönnyítő, egységes javítókulcs, értékelési szempontok és minták kidolgozása és elérhetőségének biztosítása.
- Az értékelést elősegítő szöveges minták, mondatok, „panelek” felsorakoztatása, melyek révén a tanár szövegszerű magyarázatot tud fűzni a helyes válaszok, illetve az alacsony vagy 0 pontszámot kapott válaszok mellé is.

A feladatlapok és javítókulcsok összeállításának főbb szempontjai:

- A vizsgált évfolyam életkori sajátosságait és az érdeklődési körét figyelembe vevő szövegválasztás. Alapelv: a szöveg legyen érdekes és ne legyen túl hosszú.
- A hazai és nemzetközi mérésekben is használt kérdéstípusok (feleletválasztós, karikázós, rövidebb, hosszabb szöveges választ megkövetelő) alkalmazása. Így nemcsak több idő marad egy-egy kérdés kidolgozására, de a képességmérés mellett a tesztírási rutint már egész korán kezdve alakíthatjuk, fejleszthetjük.

A szövegértés feladatok értékelésének (szempontjai) elemei:

- A feladatmegoldás alapját adó szöveg minősítése:
 - A tartalom szempontjából: irodalmi élményszerző szöveg, ismeretterjesztő szöveg, mindennapi (egyéb) szöveg (pl. dokumentum jellegű szövegek: menetredek, étlapok, ártáblák)
 - Az olvashatóság, megfogalmazás szempontjából: egyszerű, átlagos, összetett.
- Megfelelő válasz megtalálásának jelzése:
 - Helyes válasz/rossz válasz.
- A végrehajtandó művelet leírása:
 - A megfelelő válasz megtalálásához, megadásához szükséges gondolkodási művelet ÉS a megoldást nehezítő tényezők leírása. (Pl. „Miért ment ki Pisti a pajtába az éjjel?” A tanuló feladata, hogy meghatározza a főszereplő (Pisti) cselekedetének okát (kiment a pajtába) az adott bekezdésben (abban a bekezdésben, amelyre az éjjel szó utal). A megoldást nehezíti, hogy a feladatban jelzett bekezdést megelőző részben más volt a cselekedet oka. (Előző bekezdésben pl. „Pisti reggel kiment a pajtába, hogy megnézzze, miért béget a kecske.”)

A szövegalkotás feladatok értékelésének (szempontjai) elemei:

- A választ összegző minősítés:
 - Elfogadhatatlan, megfelel, kiváló.
- A válasz megfogalmazásának részletesebb jellemzése:
 - A mondatalkotást és a válasz megfogalmazását leíró jellemzők felsorolása, akár a már meglévő, az OM honlapján közölt értékelési segédzavak⁵ segítségével, vagy ezekhez hasonlóan: világos, tagolt vagy bonyolult, zavaros stb.

⁵ Szöveges értékelés 2005–6., Ajánlás az általános iskolák 1–4. évfolyama számára. Oktatási Minisztérium, p. 21, Fogalmazás.